סימן יג

שומע כעונה לעניין הפסק בשמיעה

א

סוגיית הגמרא ודקדוק בדברי רש"י עליה

נאמר בגמרא (ברכות כא ע"ב): "אמר רב הונא: הנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שמתפללין, אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"ץ למודים - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל. ר' יהושע בן לוי אמר: אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"ץ לקדושה - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל. במאי קא מיפלגי? מר סבר יחיד אומר קדושה, ומר סבר אין יחיד אומר קדושה. וכן אמר רב אדא בר אהבה: מנין שאין היחיד אומר קדושה, שנאמר (ויקרא כב, לב): 'ונקדשתי בתוך בני ישראל', כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה וכו'. ודכולי עלמא מיהת מפסק לא פסיק. איבעיא להו: מהו להפסיק ליהא שמו הגדול מבורך? כי אתא רב דימי אמר: ר' יהודה ור' שמעון תלמידי דרבי יוחנן אמרי, לכל אין מפסיקין חוץ מן יהא שמו הגדול מבורך, שאפילו עוסק במעשה מרכבה פוסק[1], ולית הלכתא כותיה", ע"כ. וביאר רש"י וז"ל: "רב הונא סבר. יחיד המתפלל עם הציבור אומר קדוש, הלכך אם לא גמר עד שלא יגיע ש"ץ לקדוש - לית לן בה. אבל מודים, אף על פי שיחיד

1. עיסוק זה אינו כלימוד רגיל, שבו דיני ההפסק קלים יותר מתפילה. ומבואר בספר היכלות רבתי (כגון פ"ט ועוד) שהעיסוק במעשה מרכבה היה כלול גם מתפילה. ולא היה זה עיסוק מופשט, אלא זו היתה פגישה והתחברות עם המרכבה הקדושה, כמבואר גם מהמילה "**מעשה** מרכבה", ויש מי שאומר שהמילה הזו מרמזת שהעוסקים בה היו משתתפים בעצם העשייה שלה. והגמרא מבינה שכל האיסור להפסיק בשמונה עשרה נובע מכך שהוא עומד לפני המלך, ולא סתם דין הפסק של רצף אמירות. ולכן הסברה היתה שמכיון שבעיסוק במעשה מרכבה אין לך עמידה לפני המלך גדולה מזו, יש מקום לאסור להפסיק בשום הפסקה שהיא. מלבד זאת, הרמב"ם כותב (הל' תפילה פ"ו ה"ח): "ואם היתה תורתו אומנותו ואינו עושה מלאכה כלל, והיה עוסק בתורה בשעת תפילה - אינו פוסק, שמצות תלמוד תורה גדולה ממצות תפילה". ונראה שעיסוק במעשה מרכבה הוא כה חשוב ונעלה, שהוא כמו אדם שתורתו אומנותו שאינו עושה מלאכה כלל, שגם הוא אינו פוסק לתפילה, והיתה סברה שאפילו אינו פוסק ליהא שמיה רבא מברך.

אומר מודים, אם אינו אומרו עם הציבור - הרואה את כולם כורעים והוא אינו כורע, נראה ככופר במי שחבריו משתחוין לו: מפסק לא פסיק. תפילתו לקדושה לענות עם הציבור וכן למודים", עכ"ל. ומהקבלת הלשון "יחיד המתפלל **עם הציבור**" ו"אם אינו אומרו **עם הציבור**", נראה לכאורה שהמדובר על כך שהוא מתפלל כיחיד בתוך הציבור וכשהם אומרים קדושה הוא אומר יחד עמהם. וזה כמו באמירת מודים, שהוא היה אמור לומר את המודים יחד עם הציבור, ואז אין בעיה של מראית עין. ולכן לא אכפת לן שהוא ימשיך בתפילתו גם כשהש"ץ יהיה בקדושה, דגם באותה שעה הוא ינהג באופן שלא יגרום לחשד. אבל אם לא יגמור עד השעה שהש"ץ אומר מודים - תיווצר מציאות שהציבור כורע במודים ואילו הוא עומד בתפילתו ואינו מצטרף אליהם, ויש בכך חשד.

הקושי לפי הבנה זו בדברי רש"י

אלא שלפי זה קשה טובא על דבריו. הגמרא אומרת: "ודכולי עלמא מיהת מפסק לא פסיק", וכמו שפירש הוא ז"ל שהמתפלל אינו מפסיק את תפילתו לקדושה. ומבואר בגמרא שהדבר מוסכם אליבא דכולי עלמא, דהיינו גם על רב הונא. ויוצא אפוא שרב הונא אמור להודות לכך שהיחיד אינו מפסיק בתפילתו, ובתפילת הלחש שלו אין הוא אמור להצטרף לקדושה של הציבור. ואם כן לא מובן מדוע לדעת רב הונא אין בעיה בכך שהיחיד לא יגמור עד שהש"ץ יגיע לקדושה. ולכאורה רש"י היה צריך לומר: "יחיד המתפלל אומר קדוש", ולא היה לו להוסיף שהוא עם הציבור. ולשון זו גם מתפרשת יותר בפשטות בלשון הגמרא, וגם מיישבת את הקושי הזה; כי אם זה מה שהיה אומר רב הונא - היה מובן שכאשר היחיד מתפלל בתוך הציבור באמת אין הוא מפסיק, ועל כך נאמר "דכולי עלמא מיהת מפסק לא פסיק".

הכרח שרש"י מתכוון לאמירת קדושה בתפילת הלחש של עצמו במעמד הציבור

ולכן לכאורה ברור שכוונת רש"י באומרו: "מתפלל עם הציבור" היינו שהיחיד מצוי בתוך הציבור, אבל את כל אמירותיו הוא אומר בפני עצמו. ו"אומרו עם הציבור" היינו שהוא ממש אומר את הדברים שהציבור אומר. ולפי זה החסרון באי אמירת קדושה אינו נובע מכך שרואים אותו נמנע ממה שהציבור עושה, אלא מעצם העובדה שהוא מפסיד את אמירתו של דבר כה חשוב. ורב הונא סובר שכאשר אדם מתפלל בציבור הוא אומר קדושה בתפילת הלחש שלו בלי קשר

לתפילת הציבור, לפי שמעצם העובדה שהוא נמצא במקום שיש בו עשרה אנשים, שכינתא שריא עלייהו, וחשיב ונקדשתי בתוך בני ישראל. ולכן לא אכפת לרב הונא שהוא לא יגמור עד שיגיע ש"ץ לקדושה, דהוא בעצמו יאמר את הקדושה. ועל כך מסיקה הגמרא שעל כל פנים אין הוא מפסיק את תפילתו בשעה שהציבור אומר קדושה, כי כולי עלמא סבירא להו שמפסק לא פסיק. ואולם במודים יש בעיה נוספת שאי השתתפותו ניכרת אצל הרואים, ולכן יש הכרח שיגמור עד שיגיע ש"ץ למודים.

ואולם בסידור רש"י (סי' מו עמ' 30 וכן במחזור ויטרי סי' לד, ומקורו בסדר רע"ג, סדר תפילת המנחה ד"ה אי נמי) מובאת הגמרא בלשון זו: "אמר ר' הונא: נכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שמתפללין וכו', ור' יהושע סבר אין היחיד אומר קדוש, ומסקינן דאין היחיד אומר קדוש. ותו אמרינן דכולי עלמא מיהת מפסק לא פסק **עד דעני קדוש**. ואמרינן איבעיא להו: מהו שיפסוק אאמן יהא שמיה רבא מברך" וכו', ע"כ. ומבואר, שבית מדרשו של רש"י כנראה אימץ את הגרסה בגמרא שמה שהובא שכולי עלמא מודו שמפסק לא פסק, אינו עומד בפני עצמו כאמירה מוחלטת שאין מפסיקים לקדושה, אלא מה שמוסכם הוא רק שאין הוא נחשב כפוסק אלא אם כן הוא עונה ממש. ובזה פליגי רב הונא ור' יהושע בן לוי האם אכן מותר לענות ממש או לא; רב הונא אומר שמותר לענות ממש ולהפסיק, ואילו ר' יהושע בן לוי אומר שאי אפשר. ויוצא אפוא שהגמרא באמת לא קובעת בדעת רב הונא שאין מפסיקים לקדושה, אלא דוקא שכן מפסיקים. ואם כן אפשר לקיים את ההבנה ברש"י שהיחיד אכן מפסיק לקדושה בתפילת עצמו, ואומר קדושה עם הציבור.

הכרחו של רש"י להעמיד את דברי רב הונא בציבור דוקא

ובאמת נראה, שמה שהביא את רש"י (לפי שתי ההבנות בדבריו) להכניס את עניין הציבור בתוך דברי רב הונא - דלכאורה אין זכר לעניין הציבור בתוך דבריו - היה קושי בסיסי שקיים לכאורה בסוגיה. במשנה במגילה (כג ע"ב) נמנים כמה דברים שבהם צריכים דוקא עשרה. והגמרא אומרת: "מנא הני מילי? אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן, דאמר קרא (ויקרא כב, לב): 'ונקדשתי בתוך בני ישראל', כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה. מאי משמע? דתני ר' חייא: אתיא 'תוך' 'תוך'" וכו', ע"כ. ומבואר אפוא שילפותא זו שכל דבר שבקדושה אינו פחות מעשרה היא דבר מוסכם, והיא מהווה בסיס ומקור לדברי משנה מפורשת,

ולכאורה לא יתכן שרב הונא יחלוק על דברי הגמרא הללו. ואם כן כיצד יתכן שהגמרא בסוגיה תתלה את דעת ר' יהושע בן לוי במקור ובטעם שגם רב הונא חייב לקבל ולהודות בו. ומכך הסיק רש"י, שעל כרחנו גם רב הונא מודה שאין אפשרות לומר קדושה ביחיד, ולא נחלקו אלא רק לגבי אמירת קדושה בציבור כשהוא עצמו נמצא בתפילת יחיד. ר' יהושע בן לוי הבין שהצורך בציבור כדי לומר דברים שבקדושה נזקק לחיזוק המסר עצמו, דאינו דומה מועטים העושים את המצוה למרובים העושים את המצוה, ורק לעשרה שהם מרובים יש כוח ויכולת לומר דברים שבקדושה. ואילו רב הונא הבין שהצורך בציבור הוא מצד זה שבעשרה השכינה שורה, ולכן אין זה משנה אם הדיבור הוא של כולם יחד או של אחד, והעיקר הוא שיש מציאות של עשרה ששם השכינה שורה.

ב

קשיים גדולים בדברי בעל הלכות גדולות

והנה, בספר הלכות גדולות המצוי בידינו נאמר כך (הל' ברכות עמ' מא בהנד"מ): "דכולי עלמא מיהת מיפסק לא פסקינן לקדושה. איבעיא להו: מהו להפסיק ליהא שמיה רבא מברך? כי אתא רב דימי אמר, ר' יהודה ור"ש ותלמידי ר' יוחנן אמרו: לכל אין מפסיק חוץ מיהא שמו הגדול מבורך, שאפילו עוסק במעשה מרכבה פוסק. והני מילי דשתיק ולא עני בהדייהו, דאמר מר: שמע ולא ענה יצא, וכדאמרינן ויתברך הדר לצלותיה. וכן נהיגין רבנן דכד עסיקין בשמונה עשרה לא עני קדוש, מידי דהוה אפועלין דכל חד וחד עסיק במלאכתו ולבתר שמונה עשרה עני. בעו מיניה מר' חייא בר אבא (סוכה לח ע"ב): שמע ולא ענה מהו, אמר להו: חכימיא וספריא ודרושיא ורישי עמא אמרין, שמע ולא ענה יצא השומע כעונה", עכ"ל. ויש לדקדק בדבריו, שכאשר הוא מתייחס לעניין ההפסקה ליהא שמיה רבא בתחילת דבריו, הוא מביא רק את הדעה שלפיה פוסק אף אם עוסק במעשה מרכבה, ואין הוא מביא את הכרעת הסוגיה שאין מפסיקין גם לכך. וזה לכאורה נגד ההכרעה ההלכתית המצויה אצלנו. ויתרה מזו, הוא כותב דהני מילי שיש לשתוק ולא לענות. ומשמע מדבריו שזו הצורה שהמתפלל מפסיק לקדיש, ובא לחדש שאין המתפלל מפסיק ממש לענייה גמורה, אלא רק לשתיקה, וחשיב כאילו ענה. וזה חידוש שאינו מופיע בגמרא. ומלבד זאת קשה מאד, שיוצא מדבריו שדין הפסקה ליהא שמיה רבה הוא כדין הפסקה לקדושה; שהרי הוא פותח בדין

הפסקה לקדיש וממשיך "וכן נהיגין" לעניין קדושה. ויוצא מכך שגם לקדושה מפסיקים, אלא שאין מפסיקים הפסקה גמורה אלא רק הפסקה של שתיקה החשובה כענייה. וכל זה דלא כמבואר בסוגיה שלקדושה אין מפסיקים כלל, וכמו שכתב להדיא בעצמו קודם לכן. וממה נפשך: אם הפסקה על ידי שמיעה חשיבא הפסקה - אם כן כיצד מפסיקים לקדושה, והלא מבואר דכולי עלמא מודו שאין מפסיקים לקדושה. ואם אין היא נחשבת כהפסקה - כיצד ניתן לומר שזהו היישום של ההפסקה לאמן יהא שמיה רבה, והרי אין זו הפסקה.

ישוב הקושיה הראשונה

וכדי ליישב את הקושיה הראשונה היה אפשר לומר, שבה"ג לא גרס את המסקנה בגמרא: "ולית הלכתא כוותיה"[2], ואם כן באמת יש להפסיק לקדיש, והפסקה זו היא בשמיעה. ודין זה עשוי להתאים אף עם הגרסה שלפנינו, אם נאמר שרב דימי ור' יהודה ר' שמעון התכוונו שמפסיקים בדיבור ממש, ובאה הגמ' לומר שאין הלכה כמותם אלא רק שותקים ומקשיבים. דיתכן שהגרסה המופיעה אצלנו בספרים נכתבה משום שחכמי הדורות חותמי הגמרא ראו שהמנהג הוא שאין מפסיקים ממש בדיבור אלא רק שותקים ומקשיבים, ולכן כתבו שבפועל אין הלכה כאותם האומרים שמפסיקים. ובאמת הדבר מסביר כיצד סתמא דגמרא דוחה את דעתם של רב דימי ושל ר' יהודה ור' שמעון תלמידי דר' יוחנן; דכיון שכך נהגו, היתה זו הכרעה על פי המנהג. ולכאורה הדבר תלוי בגרסת הגמרא. בספרים שלפנינו כתוב כנ"ל: "ולית הלכתא כוותיה", ולפי גרסה זו באמת קשה לכאורה כיצד הגמרא דוחה את דברי רב דימי. ועל כרחך צ"ל שזה היה המנהג שנהגו, והגמרא דחתה את דברי רב דימי ודברי תלמידי דר' יוחנן מכוח המנהג, וכנ"ל. אולם בדקדוקי סופרים הביא שהגרסה היא "כוותייהו" (כן הוא בכת"י מינכן וכת"י פריז, וכן הוא ברוקח ובאור זרוע ובפסקי רי"ד). ולפי זה יתכן שאלו הם דברי רב דימי, שאמר שר' יהודה ור' שמעון תלמידי דר' יוחנן אומרים שצריך להפסיק, אבל רב דימי עצמו אומר שאין הלכה כמותם. ואזי מובן שרב דימי רב גובריה לדחות את דברי האמוראים הללו.

ויתכן גם שהיה מנהג שלא להפסיק אפילו בשמיעה (ולפי זה דברי בה"ג אכן אינם מתיישבים עם הגרסה שלפנינו); וכמו שמבואר בספר המנהיג בשם רב

2. וכן כתב הנצי"ב בהעמק שאלה על השאילתות (סי' א אות כה) בדעת בה"ג.

נטרונאי גאון (עמ' מא בהנד"מ, הו"ד באוצר הגאונים ח"א עמ' 54 סי' קלח): "ויחיד שעומד בתפילה ושמע קדיש וברוך, אסור לו לענות ואפילו לשתוק, אך סודר את תפילתו ולא יאזין לדבר אחר כל עיקר", עכ"ל. ומבואר, שהבין שאפילו שמיעה אסורה ואפילו בענייה לקדיש. ומיהו, יתכן שצריך לגרוס בדבריו "קדוש וברוך", ואז דבריו מוסבים רק על קדושה ולא על הקדיש. ובאמת כך לכאורה מסתבר יותר, כי אחרת לא כל כך מובן מהו ה"ברוך" שעליו הוא מדבר, ומדוע השמיט את הקדוש שבקדושה, ולפי התיקון הנ"ל מיושב. ואולם מהלשון: "ולא יאזין לדבר אחר כל עיקר", מבואר להדיא שבא לשלול את כל השמיעות ואת כל העניות. ואם כן יתכן שהוא מוסיף על מה שאמר קודם שלא יענה לקדושה, ובא לומר שלא יענה גם עניות אחרות. ויתכן גם שמתכוון לאמירת "ברכו", וכוונתו לומר שאם המתפלל שומע את תחילת העניות של הציבור, שהן קדיש שלאחר פסוקי דזמרה ועניית "ברוך ה' המבורך" - לא יענה ואפילו לא ישתוק, וכך ימשיך בתפילתו בלי להתחשב בכל מה שישמע אחר כך.

ואפשרות נוספת ליישב את הקושיה הראשונה בדברי בה"ג, היא לומר בדעתו שאמנם הוא לא כתב להדיא ש"לית הלכתא כוותייהו", אבל בעצם אמירתו שאין מפסיקים ממש אלא רק שותקים ומקשיבים, בכך הוא בא לבטל את ההלכה הזו למעשה. והנפ"מ בין האפשרויות היא, שלפי האפשרות הראשונה משמעות ההפסקה שנאמרה בסוגיה התפרשה על ידי בה"ג גם כהפסקה על ידי שמיעה הנחשבת כענייה. ולכן מתקיים דינם של תלמידי ר' יוחנן שמפסיקים לאמן יהא שמיה רבא, בעצם העובדה ששותקים, ולפי זה אין להפסיק לקדושה אפילו בשתיקה. ולפי האפשרות השניה המשמעות של ההפסקה היא דוקא בדיבור, ולכן הקביעה שרק שותקים ושומעים את הקדיש והיהא שמיה רבא, היא בעצם הפקעה של דברי תלמידי דר' יוחנן. ומפשטות דבריו ומסתמא דמילתא ומסברה נראה יותר כאפשרות הראשונה.

ניסיון ליישוב הקושיה השניה

וכדי ליישב את הקושיה השניה, נראה לומר שיש הבדל בין נכנס ומצא את הציבור מתפללין, ובין מי שמאריך בשמונה עשרה. הנידון בסוגיה בברכות הוא לגבי מי שנכנס ומצא את הציבור מתפללין, וכלשון הגמרא: "הנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שמתפללין". ובמציאות כזו אכן הוכרע שאין מפסיקים לקדושה, ואפילו לא בשמיעה הנחשבת לענייה. ונראה דהיינו משני טעמים: האחד, משום שהאפשרות להפסיק באמצע שמונה עשרה איננה רצויה בכל מקרה. ואם הוא

בכל מקרה לא מתחיל עם הציבור - אין כבר עדיפות לכך שיתחיל קודם לאמירת הקדושה על ידי הציבור, ולכן עדיף שיחכה עד שהציבור יגיע לקדושה, ויענה עמהם, ואז יתחיל את תפילת הלחש של עצמו. והטעם השני, משום שהזיקה שיש לו לתפילת הציבור היא קלושה בכל מקרה, שהרי הוא לא התחיל עמהם. ולכן העניינה שיענה לקדושה שלהם היא הפסקה גמורה, כי אין קשר בין תפילת היחיד שלו ובין הקדושה שלהם, מלבד העובדה הפשוטה שהוא מצוי במחיצתם. אבל במקרה שאדם מתחיל יחד עם כל הציבור לומר שמונה עשרה, והוא מאריך בתפילתו, ובינתיים הציבור מגיע לקדושה, הוא רשאי להפסיק בשמיעה לקדושה של הציבור. ונראה שאותם שני טעמים הנ"ל אינם שייכים בנידון זה: הראשון, משום שלא עומדת בפנינו האפשרות שהם יתחילו את תפילת הלחש שלהם אחרי הקדושה של הציבור, כי הם מתחילים יחד עם כל הציבור בסדר התפילה הרגיל (ובתפילת שחרית יהיה גם הפסק גדול בין גאולה לתפילה אם הם יאלצו לחכות עד שהציבור יסיים את תפילת הלחש ויתחיל חזרת הש"ץ ויגיע לקדושה. וגם יש בכך ביטול תורה גדול). וגם אין הם יכולים תמיד לדעת שאכן הם יאריכו בתפילה ויזדקקו לכך. אשר על כן, אין אפשרות להטיל עליהם להמתין עד אחרי הקדושה של הציבור. והשתא דאתינן להכי, שזו תפילתם הרצויה מלכתחילה, כבר אין לנו לגזור עליהם ולמנוע מהם מלהפסיק ולהקשיב לקדושה. וגם הטעם השני אינו שייך, משום שבמקרה זה הם הרי מתחילים עם כל הציבור, ואין לך תפילת הציבור גדולה מזו. ואם כן גם הקדושה שהציבור עונה לאחר מכן שייכת אליהם לגמרי, כמו שהיא שייכת לכל הציבור, ולכן הם יכולים להפסיק בשמיעה.

ולפי הבנה זו יוצא שיש באמת הבדל בין קדושה, למי שלא התחיל עם הציבור, ובין יהא שמיה רבא; דבכך לא מפסיקים אפילו בשמיעה ובכך מפסיקים בשמיעה (שהרי בענייה לקדיש לא שייכים שני הטעמים הנ"ל). ויוצא אפוא שבה"ג אינו מכריע כנגד תלמידי דר' יוחנן. והדבר מכריח להבין כפי האפשרות הראשונה שהתבארה לעיל, שלפיה בה"ג לא גרס שלית הלכתא כוותיה דתלמידי דר' יוחנן; דבאמת ההלכה היא כמותם ומפסיקים ליהא שמיה רבא, אלא שההפסקה איננה בדיבור גמור אלא רק בשמיעה. אבל לפי האפשרות השניה הנ"ל, יוצא שלמעשה אין הבדל בין קדושה לקדיש, וזה דלא כהבנה זו בדעת בה"ג.

הביאור הלכה קיבל את החילוק העומד ביסוד הסבר זה

ובאמת בביאור הלכה (סי' קט ס"א ד"ה הנכנס) בנידון של הנכנס לבית הכנסת

ומצא ציבור מתפללין, הסתפק "אם מדרך טבעו להאריך בתפילה ואינו יכול לסיים עד קדושה, אם מותר להתחיל. ומכאן אין ראיה לאיסור, דאפשר דזה לאו תפילת ציבור גמורה מקרי, מאחר שלא התחיל עמהן בשווה וכו'. אבל אם מתחיל בשווה - אפשר כיון דעתה חל עליו החיוב להתפלל בציבור, וחיוב עניית הקדושה לעת עתה אין עליו, אין לו לחוש כלל למה שאחר כך לא יהיה יכול לקיים מצוה דעדיפא מזה, וגם דאז יהיה אנוס ופטור מלענות", עכ"ל, ויעוי"ש שלא הכריע בדבר. וסברתו היא מעין החילוק הנ"ל. ולפי המבואר בדברי בה"ג יצא, שבאמת בנידון שעליו הוא מסתפק אכן יהיה דין שונה, ויכול להתחיל, וכשיגיעו הציבור לקדושה ישתוק וישמע ויכוון ויצא בכך מדין שומע כעונה.

קושיית התוספות על בה"ג ורש"י

והנה, רש"י כתב בסוגיה של שומע כעונה (סוכה לח ע"ב ד"ה הוא אומר ברוך הבא) וז"ל: "מכאן נלמד לשאינו יודע לא לקרות ולא לענות, אם שמע וכיון לבו לשמוע, אע"פ שלא ענה - יצא. וכן למתפללין בציבור ושליח ציבור אומר קדיש[3] או יהא שמיה רבא, ישתקו בתפילתן וישמעו בכוונה והרי הן כעונין, וכשיגמור הקדושה יחזרו לתפילתן, וכן יסד רב יהודאי גאון בעל הלכות גדולות", עכ"ל. והקשו עליו התוס' (שם ד"ה שמע) וז"ל: "וקשה מהא דאמרינן פרק מי שמתו: אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור לקדושה - יתפלל, ואם לאו - לא יתפלל. ויש אומרים שם כן במודים[4]. ולמה לן כולי האי, יתפלל כדרכו ולכשיגיע שם ישתוק; אלא ודאי אם היה שותק - היתה שמיעתו הפסקת תפילתו. ומיהו, שמא אע"ג דשומע כעונה, מ"מ עונה עדיף ומצוה מן המובחר", עכ"ל. וכן כתבו בברכות (כא ע"ב ד"ה עד) לאחר שהביאו את דברי רש"י: "וי"ל דלכתחלה אין לעשות כן, דענייה חשיבא טפי הידור מצוה. ור"ת ור"י היו אומרים דאדרבה, אי שומע כעונה הוי הפסקה אם שותק. ומ"מ נהגו העם לשתוק ולשמוע, וגדול המנהג", עכ"ל. וכן הקשה גם הרא"ש (ברכות פ"ג סי' יח). ומבואר מדבריהם שהוקשה להם, מדוע לפי פסק בה"ג ורש"י נאמר בסוגיה שלא להתחיל את תפילת העמידה אם לא יגיע לקדושה; הלא לפי זה אפשר לשתוק ולכוון, והוי כאילו ענה, וכך יצא שגם שכר קדושה יהיה בידו, וגם יוכל להתפלל עם הציבור יותר בשופי.

---

3. בהגהות על הגיליון: צ"ל קדושה.

4. גרסת מהר"ם: וכן אמרי' שם במודים.

ישוב הקושיה לפי מה שהתבאר בדעתם

אמנם לפי מה שהתבאר בדעת בה"ג ורש"י שהביאו, הם ודאי התייחסו לדברי הגמרא. ואדרבה, בה"ג מוציא את דינו מתוך דברי הסוגיה. וכפי שהתבאר, יש הכרח לומר בדבריהם שיש הבדל בין מי שמתחיל עם הציבור את תפילת שמונה עשרה, שיכול להפסיק בשתיקה לקדושה, ובין מי שמגיע ורואה שהציבור מתפללים, שאינו יכול להפסיק בשתיקה לקדושה. והשתא דאתינן להכי, לא קשה מידי מהסוגיה; דפשוט מדוע הצריכו את הנכנס ורואה את הציבור מתפללים להמתין ולהגיע לקדושה עם הציבור, לפי שבלא זה לא יוכל להפסיק לקדושה אפילו בשתיקה. ולפי זה אין מקום לקושיית התוס'.

קשיים בהסבר זה ותירוצם

ואולם נראה שיש קצת עיקולי ופשורי בהסבר זה. לשון הגמרא: "דכולי עלמא מיהת מפסק לא פסקינן לקדושה", משתמעת בפשטות במשמעות כוללת; דהיינו, שבכל מקרה של קדושה אין פוסקים באמצע. ולכאורה לא משמע שמדובר דוקא על מציאות שבה היחיד נכנס לבית הכנסת לאחר שהתחילו הציבור. ואף שיש לומר שהדין נוסח באופן כולל משום שזה היה הנידון בגמרא, ואף שיש להוסיף ולומר שדין זה בא בהנגדה לעניין יהא שמיה רבא, והכל בנידון של נכנס ומצא ציבור שמתפללין, בכל זאת יש בכך מן הדוחק. ואולם בה"ג גורס רק: "דכולי עלמא מיהת מיפסק לא פסקינן", ואינו מוסיף תיבת "לקדושה". ולפי זה באמת אין כאן קביעה כוללת, אלא רק סיכום של מה שנאמר עד כה בנידון שעליו דובר. ואכתי קצת קשה, דלכאורה היה צריך לפלוג וליתני בדידה דקדושה, ולא להתדיין בנידון של יהא שמיה רבא. אבל גם את זאת אולי יש לדחות, ולומר שרצו לברר את העניות השונות במציאות של מצא ציבור שמתפללין. ואכתי קצת קשה, דבנידון של יהא שמיה רבא מדובר על העוסק במעשה מרכבה, והתם הוא עוסק בכך עוד קודם לאמירת הקדיש; ואין המדובר על אדם שהתחיל בדבר אחד כשהציבור כבר התחיל לעסוק בדבר אחר קודם לכן. ולכאורה רואים שאין זה צד בדיון, ולא נכנסים לשאלה מי התחיל לפני מי. אבל גם את זאת יש לדחות, דדוקא מצב זה שבו לא מדובר על קישור מיוחד לתפילת הציבור אלא על לימוד אישי שהוא לומד, זו המציאות הדומה יותר למצא ציבור שמתפללין, כי גם שם אין לו קשר לתפילת הציבור.

ואכתי לכאורה קשה, שאם זו היתה כוונת בה"ג - היה לו לכאורה לומר בהדגשה רבה יותר שמדובר על כך שחכמים התחילו עם הציבור והאריכו בתפילתם, שהרי זה עיקר העניין המבדיל בין מקרה זה ובין המקרה הרגיל של הנכנס לבית הכנסת. ולכאורה הדגשה זו חסרה מן הספר. ומכל מקום כבר כתב הרמ"ע מפאנו (תשובות סי' לב): "דספר הלכות גדולות שבידינו יש בו חסרונות הרבה", וכן כתבו עוד אחרונים, וכן כתב החזון איש (שביעית סי' ז סק"ד) ש"אין ספר הבה"ג מוגה בידינו". וכיון שאין כאן אלא רק בעיה של רווחא דמילתא, נראה שאפשר לומר כך בדעת בה"ג.

הבנת רש"י בדעת בה"ג

ובדעת רש"י נראה שהבין, שבה"ג ביטל למעשה את הדין שמפסיקים לקדיש אפילו במעשה מרכבה, בכך שהעמיד את הדין דוקא בכהאי גוונא שהוא שותק ושומע. וזה כאפשרות השניה שהובאה לעיל בביאור יחסו של בה"ג למסקנת הגמרא דלית הלכתא כוותיה דתלמידי דר' יוחנן. ולפי זה באמת אין מפסיקים בין לקדושה ובין ליהא שמיה רבא, ומה שהמתפלל שותק ושומע אינו נחשב כהפסק לעניין שמונה עשרה, ולכן הותר בשני המקרים.

וכן נראה ממה שנאמר בסידור רש"י (שם עמ' 31), וז"ל: "ואע"ג דפסקינן דפשטינן דמפסיק, הדרינן ופשטינן הילכתא דלא מפסיק אלא שתיק ולא עני בהדייהו, דאמר מר שמע ולא ענה יצא, וכד אמר ויתברך הדר לצלותיה. וכן נהגין רבנן, דכי עסקין בי"ח ברכות ושמעין קדוש או יהא שמיה רבא מברך שותקין ולא עונין. וכן אמרין חכמיא וספרייא ודרשייא ורישי עמא, שמע ולא ענה יצא, [שמע] כעונה", עכ"ל. ומבואר מדבריו, שמביא את הדין דשומע ולא עונה כקיום של ה"הדרינן ופשטינן הלכתא דלא מפסיק". ולפי זה באמת היה מקום לקושיית התוס'; דכיון שבכל מקרה המתפלל יכול להפסיק בשתיקה לקדושה, ושתיקה זו נחשבת כענייה, קשה מדוע צריך לנסות ולהגיע לקדושה עם הציבור. ולכן הוצרכו התוס' לומר בדעת בה"ג ורש"י, שהשתיקה טובה פחות מהענייה.

הראשונים אזלו בזה לשיטתם בהבנת גדר שומע כעונה

ולפי מה שהתבאר לעיל בהבנת הגדר של שומע כעונה, נראה שהראשונים אזלו בזה לשיטתייהו. רש"י הבין ששומע כעונה היינו שהשומע רק כאילו עונה, ולכן לשיטתו באמת כשהוא רק שותק ושומע אין כאן הפסק; כי כדי שיהיה הפסק

צריך שתהיה ענייה ממש, ואין הוא כעונה ממש, אלא רק דינו כעונה. ומה שאין כן הרא"ש, לפי האפשרות הראשונה בדעתו שהתבארה לעיל, הסובר שהשומע הוא כעונה ממש; ולכן אפילו שתיקה יכולה להיחשב כהפסק, כי השתיקה נחשבת כענייה גמורה. ויש לומר שגם ר"ת ור"י נקטו באופן עקרוני כגישתו של הרא"ש הנ"ל. ואולם תלמידי רבנו יונה (יג ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ויש) כתבו: "ונחלקו המפרשים אם שותק בשעת התפילה בשעת עניית הקדיש אם לא. יש מפרשים שאינו שותק כלל, דהא ק"ל שומע כעונה, ואשתכח דהוי הפסקה כמו אם היה עונה, וזו היא דעת רבינו יעקב ז"ל. אבל רבינו האי גאון וסיעתו ורי"ף ז"ל אמרו ששותק, דכי אמרינן שומע כעונה והוי הפסקה, דוקא בדברים אחרים, אבל בזה שהוא שבחו של מקום לא דיינינן ליה הפסקה ושרי", עכ"ל. ומבואר שסיבת ההיתר לענות היא שזהו שבחו של מקום, ולא ששתיקה אינה נחשבת כענייה ממש. ונראה שכוונתם היא שאין זה סותר אין עניין הברכה, כי בכל ברכה מוזכר שבחו של מקום בעצם אמירת "ברוך אתה ה'". ואם כן השבח הכללי של הקדיש אינו נחשב הפסק, ולפי זה גם אם מגדירים את השתיקה כענייה גמורה - אפשר להפסיק[5].

ג

דעת הרמב"ם

והרמב"ם כתב (הל' תפילה פ"י הט"ז) וז"ל: "אסור לו למתפלל בציבור שיקדים תפילתו לתפילת הציבור. הנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור מתפללין בלחש, אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח ציבור לקדוש - יתפלל; ואם לאו - ימתין עד שיגיע שליח ציבור להתפלל בקול רם, ויתפלל עמו בלחש מילה במילה עד שיגיע שליח ציבור לקדושה, עונה הקדושה עם הציבור, ומתפלל שאר התפילה לעצמו. ואם התחיל להתפלל קודם שליח ציבור, והגיע שליח ציבור לקדושה - לא יפסיק ולא יענה קדושה עמהן, וכן לא יענה אמן יהא שמיה רבה מברך והוא באמצע התפילה, ואין צריך לומר בשאר הברכות", עכ"ל. ומלשונו שכתב: "לא יפסיק ולא יענה קדושה עמהן", נראה שהבין שאסור אפילו להפסיק בשמיעה,

5. ומתחילת דבריהם נראה שיש להפסיק לשתיקה רק בקדיש, אבל בקדושה לא התחדש בדבריהם שאפשר להפסיק בשתיקה. אבל מכך שהביאו את רב האי נראה שאין זה בדוקא, ואפשר להפסיק אף לקדושה, שהרי רב האי התייחס להדיא לקדושה.

דאם לא כן היה יכול לומר רק: "לא יענה קדושה עמהן". ויש מקום להבין, שהסיבה שאין להפסיק היא שהשתיקה היא כענייה; דבאמת כפי שהתבאר לעיל בדעתו, יש לראות את הסכמת השומע לדברים ואת רצונו לצאת בהם ידי חובה, כענייה ממש. וכפי שהתבאר, הרמב"ם מגדיר אותו כעונה גמור.

מסתבר שלדעתו יש איסור הפסקה גם אם לא מתקיים דין שומע כעונה

ואולם יותר נראה שיסוד האיסור הוא מצד אחר. במקום אחר כתב הרמב"ם (שם פ"ו ה"ט): "אין המתפלל מפסיק תפילתו אלא מפני סכנת נפשות בלבד. אפילו מלך ישראל שואל בשלומו - לא ישיבנו, אבל פוסק הוא למלך גוי שמא יהרגנו. היה עומד בתפילה וראה מלך גוי או אנס בא כנגדו - יקצר, ואם אינו יכול - יפסיק. וכן אם ראה נחשים ועקרבים באין כנגדו, אם הגיעו אליו והיה דרכן באותו המקום שהן ממיתין - פוסק ובורח; ואם לא היה דרכן להמית - אינו פוסק", עכ"ל. ולכאורה במקרה שבו אנס בא כנגד המתפלל אין המדובר דוקא בכך שהוא צריך לענות לו, והעיקר הוא רק שלא יראנו מתפלל ויתנכל לו. וכן כשבורח מהנחש, הרי יכול להמשיך להתפלל במקום שאליו ברח. ואעפ"כ חשיב הדבר כהפסק[6], דעצם העובדה שהוא עומד לפני מלכו של עולם ומפסיק את תפילתו אפילו בשתיקה, כבר נחשב כהפסק; שהרי אין דרך המדבר לפני המלך להפסיק את דיבורו ואפילו בשתיקה. ומצד זה נראה שלכן אינו מפסיק לקדושה ואפילו בשתיקה, דאף אם בשתיקתו לא יכוון דעתו לענייה כלשהי שנאמרת באותה שעה במקומו - אין לו להפסיק את תפילתו למחשבות אחרות.

צריך להצטרף לתפילת שליח הציבור רק עד הקדושה

ומדברי הרמב"ם נראה שאפשר להתפלל עד קדושה מילה במילה עם הש"ץ[7],

6. ועל כרחך אין אפשרות לומר שהעקירה מהמקום היא היא ההפסקה, דהיינו שהוא מפסיק את עמידתו שם; דלפני כן כתב הרמב"ם (פ"ד ה"ט): "היה עומד בתפילה וראה צואה כנגדו, אם יכול להלך לפניו כדי שיזרקנה לאחריו ארבע אמות - יהלך, ואם לאו - יסלקנה לצדדין, ואם אינו יכול - יפסיק", עכ"ל. ומבואר שעצם העקירה מהמקום אינה חשובה הפסק, אלא רק הפסקת אמירת דברי התפילה.

7. מקור הדין הוא מדברי רב האי גאון (הו"ד ברי"ף יג ע"ב). ואולם הציטוט ברי"ף הוא: "ואומר בהדי שליחא דציבורא **מילתא** בלחש ועני קדושה". ולפי זה אין הכרח לומר מילה במילה, אלא העיקר הוא לומר את העניין ביחד עם הש"ץ. ואולם בספר פרדס הגדול (סי' נח יח ע"ג וסי' סב

ולאחר מכן להתפלל כדרכו לעצמו. וזה לכאורה הפירוש הפשוט של דבריו שאמר: "ויתפלל עמו בלחש מילה במילה, עד שיגיע שליח ציבור לקדושה. עונה הקדושה עם הציבור, ומתפלל שאר התפילה לעצמו". אולם מו"ר הרב קאפח זצ"ל (אות לג) כתב: "כוונת רבינו 'לעצמו', שאינו עונה אמן אחר ברכות הש"ץ, שלא יהא עונה אמן אחר ברכותיו. ולהקדים שתים שלוש תיבות אינו רשאי, דאסור להקדים תפילתו לתפילת הציבור", עכ"ל. ולענ"ד הוא דוחק גדול; דאם המתפלל ימשיך לומר מילה במילה עם שליח הציבור, ורק לא יענה אמן אחר כל ברכה וברכה - אין הדבר נחשב שהוא מתפלל לעצמו, דאין לך תלות בשליח ציבור גדולה מזו. וגם קודם לכן לא נאמר שהוא עונה אמן אחר ברכות עצמו וברכות הש"ץ, ואם כן דבר זה אינו משתנה בין קודם קדושה ובין לאחריה. וגם לא מובן מדוע יתירו לו לענות אמן אחר ברכות עצמו בשלוש הראשונות. אמנם כל זה הוא לכאורה דלא כמו שכתב ר' אברהם בן הרמב"ם (הו"ד בראש ספר מעשה רקח וברב קאפח פ"ט אות ח). בדבריו הוא מתייחס לנוהגים להתפלל עם הש"ץ מילה במילה (כתקנת הרמב"ם) עד הגעת הש"ץ לעבודה, וכשעולים הכהנים לדוכן "ימהרו כולם בתפילה עד שישלימו תפלתן קודם ברכת כהנים, כדי שלא ימנעו מעניית אמן על ברכת כהנים או שמא יענו ותהיה הפסקה". ור' אברהם שם שולל את המנהג הזה מצד שהוא מביא למהירות ושיבוש הכוונה. ואולם לאחר מכן הוא מוסיף: "ואמנם היותו טעות בעצמו ואין בו דקדוק תוריי, הוא מפני שהתפילה תהיה בזו הצורה לא תפילת ציבור ולא תפילת יחיד, לפי שתפילת יחיד כל אחד וא' מתפלל לעצמו,

---

יט ע"ב) מובא כך: "כתב רבינו האי גאון זצ"ל, מנהגא דרבנן כד עייל איניש בבי כנישתא ואשכח ציבורא דמצלו בלחישה, מעכב עד דמסיימי, וכד פתח שליחא דציבורא - מתחיל ה' שפתי תפתח וגו' ואומר בהדי שליחא **מילתא במילתא** בלחישה, ועני קדושתא בהדי ציבורא, שפיר דמי למיעבד הכי דלית בה הפסקה", ע"כ. וכן בדברי ר' אברהם בן הרמב"ם דלקמן מצוטט: "בהדי שליחא דציבורא **מלתא מלתא** ועני קדושתא" וכו'. ונראה שטעם הדבר הוא שכך אפשר לשמור על כוונה; כי כשאזניו כרויות לתפילת הש"ץ, והוא אומר מילים אחרות, הדבר עלול להפריע לכוונה. והרב קאפח טען שהמקור לכך הוא מן הדין שאסור להקדים את תפילתו לתפילת הציבור. אבל נראה שקשה מאד לומר כן; כי הרי ודאי שגם כאשר המתפלל אינו מקדים את תפילתו לתפילת הציבור, אין הוא חייב לומר מילה במילה עם הציבור. וכל עיקר דין זה הוא רק כדי ליצור התחלה משותפת לו ולציבור. ולכן נראה שקשה לתלות את הדבר בדין זה. ויש לכך נפקא מינה, כי אם יש חיוב להיות צמוד לש"ץ - הוא צריך להתקיים גם בהמשך שאר התפילה, וכך באמת הבין הרב קאפח לשיטתו. אבל לפי הנ"ל, אין צורך בכך אלא רק כשנדרשת השתייכות לתפילת הש"ץ. ולאחר הקדושה, כשכבר אין הכרח להיות קשובים לתפילת הש"ץ, אפשר כבר להמשיך ולהתפלל לפי הקצב האישי, וכדלקמן.

ותפילת ציבור כולם אחר ש"צ, וזו הצורה תחילתה תפילת ציבור וסופה תפילת יחיד וזה בלבול ורוע סדר", עכ"ל. ולכאורה נידון דידן, שבו הוא מתחיל עם הש"ץ ואומר עמו מילה במילה, ואחר כך מתפלל לעצמו, הוא סתירה גמורה לדברי ר' אברהם. וכנראה כדי שלא לסתור את דברי ר' אברהם, נדחק הרב קאפח לפרש את דברי הרמב"ם, שאין הוא מתפלל לעצמו אלא רק שאינו אומר אמן, וזה כאמור דוחק גדול.

ישוב דעת ר' אברהם בן הרמב"ם שלא יסתור את דעת אביו

אבל אולי יש ליישב את דברי ר' אברהם בן הרמב"ם, שכפי המבואר בדבריו, הם מתייחסים בדוקא לנוהגים כמנהג הרמב"ם שלא לעשות חזרת הש"ץ בפני עצמה, אלא שכולם מתפללים עם הש"ץ מילה במילה. ולפי תקנה זו יוצא שהתבטלה תפילת היחיד ונותרה רק תפילת הציבור. ועל כך אמר ר' אברהם, שבמציאות כזו יצא שתחילת תפילת הש"ץ היא תפילת הציבור, כי כולם הצטרפו עמו. אולם כשכולם עזבו את הש"ץ והתפללו כל אחד לעצמו, יצא שתפילתו **של הש"ץ** היא תפילת יחיד. וגם כשמתייחסים לתפילת היחידים עצמם, כיון שאין להם חזרת ש"ץ נוספת, יש מקום לראות את תחילת תפילתם כהצטרפות אל הש"ץ וכביטול תפילתם לתפילת הש"ץ. ולכן אחר כך כשהם פורשים מהצטרפותם לש"ץ, יוצא שהם עושים את תפילתם כתפילת יחיד, אחר שהיא היתה כבר מבוטלת לתפילת הש"ץ. וכל זה שונה מהותית מיחיד שמצטרף לשליח הציבור במטרה מסוימת לענות קדושה יחד עמו; דבמקרה זה תפילת הש"ץ אינה תלויה בהצטרפותו אליו, ולכן היא ודאי אינה נפגעת כשהוא ממשיך אחר כך להתפלל בפני עצמו. וגם מצד התפילה שלו, אין לו כוונה לשייך את תפילתו לתפילת הש"ץ. וכל כוונתו אינה אלא להילוות לתפילת הש"ץ, כדי שעניית הקדושה לא תהיה נפרדת מהתפילה אלא על סדר התפילה.

ד

הלכה למעשה

המורם מכל האמור, שמצינו שתי דעות עיקריות: האחת, שאין להפסיק כלל באמצע שמונה עשרה, בין לקדושה ובין לקדיש. זו היא דעת ר"ת, ר"י, הרא"ש

והרמב"ם, וקדם להם רב נטרונאי גאון שאין להפסיק אפילו בשמיעה. והדעה השניה היא שיש להפסיק ולשתוק באמצע שמונה עשרה. וגם בכך מצינו שתי דעות: האחת, שיפסיק בשתיקה בין לקדושה ובין לאמן יהא שמיה רבא, וזו דעת רש"י בשם בה"ג, וכן נראה מדברי רב האי והרי"ף, והשניה, שיפסיק בשתיקה רק לאמן יהא שמיה רבא ולא לקדושה, וכמו שהתבאר בדעת בה"ג. ובעלי התוספות ציינו שהמנהג הוא כדעת רש"י, ולכאורה יש מקום להלך אחר המנהג היכא דההלכה רופפת בידך.

ואולם נראה שבימינו, שדעתנו קצרה יותר מדעתם של הראשונים, בסתמא דמילתא קשה למתפלל לכוון את לבו בשמונה עשרה כשהוא צריך כל הזמן לשים אזנו כאפרכסת ולשמוע מה הציבור אומרים (ובפרט לפי מה שמבואר בכמה פוסקים, שיש להקשיב גם לעניות נוספות). והקושי גדול במיוחד בכל הקשור לעניות על הקדיש, דישנם כמה קדישים במהלך התפילה וקשה מאד לתת את דעתו לכולם ולשמור על כוונת הלב בתפילה. ונראה שלעניות של קדיש גם קשה יותר לכוון, כי זו ענייה קצרה, בניגוד לקדושה שבה לאחר שהציבור עונה גם הש"ץ עונה, וגם אם המתפלל לא הספיק באותו רגע ממש - הוא יכול לענות עם הש"ץ. ובקדושה גם קל יותר להבחין בכך שהציבור הגיע לקדושה, כי כל הציבור עונה מההתחלה, והדבר יכול להסב את תשומת הלב אליה יותר בקלות. אבל בקדיש אלו הם דברי שליח הציבור, והענייה מתייחדת לאותם דברים מסוימים שצריכים לענות. ולכן נראה שבימינו מי שמשתדל לכוון בתפילתו אינו צריך להפסיק לדברים אחרים מלבד לקדושה. וגם לקדושה יפסיק בשתיקה וישמע רק אם אין הדבר מפריע לו לכוונת התפילה.

ובאשר למי שהתחיל עם הציבור והגיע לסוף ברכת מחיה המתים כשהציבור הגיע לקדושה, באורחות רבנו (ח"א אות רד) נאמר שהחזו"א "הקל בדוחק" לומר קדושה בקול, והביא באשי ישראל בשם הגר"ח קנייבסקי שאפשר גם להגביה רגליו בקדוש קדוש. אך נראה שאין לענות, אלא רק להפסיק בשתיקה; דמדברי הרמב"ם והגאון ועוד נראה שאפשר לענות רק כשאומר ממש מילה במילה עם הש"ץ, אבל בכה"ג נראה שלא יודו שאפשר לענות ממש, ודיינו שיפסיק בשתיקה.

ומי שגם כשמתחיל להתפלל עם הציבור, בדרך כלל אינו מגיע לומר קדושה עם הציבור כיון שהוא מאריך בתפילתו, נראה שגם כשמאחר לתפילה יתחיל מיד, כיון שבכל מקרה אין הוא מגיע לעניית הקדושה בתפילותיו.